

Recenzije i prikazi

**Goran Sunajko, Hrvoje Jurić,
Marija Selak Raspudić (ur.)**

Praktička ontologija

Povodom 70 godina Lina Veljaka

**Hrvatsko filozofsko društvo –
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Zagreb 2022.**

Praktička ontologija objavljena je kao zbornik radova napisanih u svrhu stvaranja knjige o Linu Veljaku, a povodom 70 godina života koje je istaknuti filozof i praktičar navršio 2020. godine. Kako je već u »Predgovoru« istaknuto, moglo bi se reći kako je nazivanje ove publikacije zbornikom netipično iz razloga što zbornici radova uobičajeno sabiru pisana djela nastala u okviru nekog znanstvenog ili stručnog skupa, odnosno radove koncentrirane oko neke određene teme. Spomenica, kao uobičajeni naziv za dokumente ili u ovom slučaju knjige nastale u čast nekog događaja ili osobe, zbog komemorativne konotacije koja upućuje na dovršenost u prošlosti, također je neprimjeren u kontekstu Lina Veljaka koji je filozofijski, intelektualno, akademski, kulturno i društveno aktualan, prisutan i aktivan; a može se reći i kako je u ideji »praktičke ontologije« prisutna nespojivost s pojmovima koji naznačuju dovršenost, kraj, svršenost i savršenost. Svjesni navedenih formalnih netipičnosti koje doprinose osobitosti ovog zbornika, troje njegovih urednika – Goran Sunajko, Hrvoje Jurić i Marija Selak Raspudić – predgovorno ga oslovljavaju njemačkim izrazom *Festschrift*, što bi se moglo prevesti kao »slavljenički spis«. Tako je Lino Veljak, rođen 15. rujna 1950. godine u Rijeci, 2022. godine »proslavljen« zbornikom u izdavaštvu Hrvatskog filozofskog društva i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji broji gotovo 650 stranica, a sastoji se od 37 doprinosa koji uključuju predgovor, 34 članka te dva dodatka: (1.) »Bibliografija Lina

Veljaka (1971.–2021.)«, koju su sastavili: Berislav Čović, Hrvoje Jurić i Mirko Mlakar; (2.) »Razgovor s Linom Veljakom (2021.)«, koji je vodio Goran Sunajko. Za spomenutu osobitost ovog zbornika zaslužan je sâm Lino Veljak čija je biografija bogata, ali i raznovrsna po pitanju angažiranosti i uključenosti u brojne grane intelektualno-društvenog života u teorijskom i praktičkom smislu. Stoga se ovaj zbornik nije realizirao kao tek kataloški osvrt na segmente Veljakove biografije, nego se manifestirao kao prilika u kojoj su autorice i autori iznijeli svoja promišljanja o brojnim temama, problemima, pojmovima i stavovima od filozofijskog, teologijskog, društvenog, političkog, kulturno-civilizacijskog, povijesnog, religijskog, jezičnog, sportskog i egzistencijalnog značaja, a u kojima su bili nadahnuti Veljakovim teorijsko-praktičkim angažmanom s kojim su se jedni upoznali neposredno na njegovim predavanjima, drugi studiranjem ili tek znatizeljnim čitanjem njegovih knjiga i članaka, treći upoznavši ga u nekom društvenom aktivizmu, a četvrti kao kolege i prijatelji; pri čemu ovako navedene skupine okolnosti nisu međusobno isključive niti nužno iscrpljuju sve modalitete upoznavanja s Veljakom, odnosno s njegovim djelom. Ono što se s druge strane može pouzdano tvrditi, a u što se je moguće uvjeriti čitanjem zbornika, jest da to i takvo nadilaženje okvira u djelovanju i interakciji obilježava Veljakov karakter te da ono predstavlja bit praktičke ontologije. U biografskom kontekstu tome svjedoči više od 40 godina involviranosti u rad Odsjeka za filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na svim razinama studija i u svim njegovim elementima, uz važne doprinose formiranju nastave filozofije na ostalim fakultetima u Republici Hrvatskoj. Osim toga, Veljakov akademski angažman obuhvaća rad u inozemstvu – kako u okolici, tako i diljem Europe te u Sjedinjenim Američkim Državama – gdje je kao gostujući (pozvani) predavač doprinio znanstvenoistraživački, nastavno, spisateljski, urednički te administrativno – vidljivo i nevidljivo; ali i društveno-aktivistički i u duhu nasljeđa *praxisovaca*. Veljakova posebnost

rehabilitacije izvornog Marxovog filozofiranja te spram oslanjanja »na tradiciju filozofije povijesti Hegel-Marxove orijentacije« (str. 228), umjesto usvajanja dogmatizma koji je obilježio iz Marxove filozofije pervertirani marksizam; o čemu ovom prigodom detaljnije piše Goran Sunajko u članku pod naslovom »Prilog jedinstvu teorijskoga i praktičkoga iz perspektive Veljakove marksističke ontologije«. Ovdje se razabire fenomen pojmljen kao »autorstvo svijeta«, shvaćen na način gnoseološkog pokušaja u kojemu praksa i teorija nisu razdružene, nego su sjedinjene u revolucionarnoj svijesti o svijetu u kojemu su granice autorskoga svijeta šire od granica empirijskoga svijeta. Umjesto do misaonog odr(a)žavanja (teorija odraza) fakticiteta, Karlu Marxu stalo je do razumijevanja biti zbiljnosti – biti čovjeka ne kao empirijski zadanog jesućeg, nego kao umjetnički nadahnutog i nadarenog jesućeg prakse, koje ne oponaša (stgrč. *mimesis*) nego oplemenjuje, osmišljava, proizvodi i sebeproizvodi. Veljak inzistira na Marxovu razlikovanju pojave od biti, a prije njega Kangrga postavlja povijesno mišljenje namjesto metafizike, odnosno inzistira na filozofiji kao antitezi spekulaciji (teorijskoj nauci). Praktički karakter takva mišljenja i te tradicije ogleda se u ideji prilaženja politici iz ontologije kao filozofijske pozicije, umjesto odražavanja svijeta preko politike u filozofiji, upravo stoga što to ontologijsko ishodište omogućuje mišljenje i samoproizvođenje svijeta izvan okvira historijskog fakticiteta. Ovdje se dospijeva i do Veljakove kritike Engelsova marksizma, prema kojemu je duh samo najviši proizvod materije, što opet vraća ukupno tumačenje u teoriju odraza, a prema čemu ispada da »‘djelatni, preobražavalački odnos ostaje tu isključivo *naturalni odnos*, a revolucionarna praksa moguća je isključivo u *obliku objektivitetom determinirane nesvjesne stihije*’ [Veljak, *Marksizam i teorija odraza*, str. 96]« (str. 242). Opis odraza riječima kako on »implicitira pasivnu poziciju, a *zrcalo ne može biti povijesni subjekt*«, Veljak dopunjuje upozorenjem o Lenjinovoj korespondencijskoj gnoseologiji koja svodi »revolucije na kontemplaciju, stajalište novog svijeta na stajalište staroga! [Veljak, *Marksizam i teorija odraza*, str. 96]« (str. 244).

U nekoliko članaka ovoga zbornika tematizira se odnos povijesti, istine, metafizike, zbilje i ontologije. U članku »Lino Veljak: povijesno mišljenje u potrazi za slobodom i u realizaciji ‘zavičaja’«, Gracijano Kalebić ističe mjesto iz Veljakova djela prema kojemu je istina »nešto *povijesno*, utemeljivo samo na ljudskoj praksi [Veljak, *Marksizam i teorija odraza*, str. 134]« (str. 65). S povijesnog stajališta, Zvonko Šundov u članku »Veljak i problem metafizike« o metafizici piše kako ona zastaje

na prošlosti i na taj način tumači budućnost, što onemogućuje povijesnost i u svojoj čistoj apstraktnosti negira životnost u stvaralaštvu. Tako u svezi metafizike i ideologije, odnosno, na temelju metafizičke podloge ideologijama, kroz scijentifikaciju, svijet postaje poligonom provedbe parcijalnih interesa pod krinkom univerzalnoga – provedbe socijalno posebnih interesa kao interesa cjeline (usp. str. 124). Boško Pešić, člankom »Uz Veljakovo određenje metafizike«, podsjeća na mogućnost filozofije da služi čovječanstvu ukazujući na ontologiju kao onu disciplinu koja ima propeđeutičku moć pokazati univerzalizaciju i apsolutizaciju te apstrahiranost partikularnih i parcijalnih interesa. Analizirajući problem sadržaja i primjene temeljnih filozofijskih pojmova, Luka Perušić u radu »Biće – bit – bitak – bivstvovanje« raspravlja o temeljnom filozofijskom pojmovlju s obzirom na to kako korištene riječi oblikuju predodžbe i utječu na međuljudsko djelovanje, pri čemu su Bojan Marotti i Gajo Petrović pružali glavni teorijski oslonac za analizu pojmova, a Lino Veljak za analizu djelovanja. U prilogu pod pitanjem »Čega sve ima u svijetu?«, Goran Kardaš iznosi nauk o zbilji i ontološkoj diferencijaciji te ontološkom statusu pojedinih stvari prema indijskoj filozofskoj školi *vaišešika*. Karakteristično je za ovu školu to da svaki predmet u njegovu trajanju shvaća kao jedinstven i jednake ontološke vrijednosti s vječnim supstancijama. O filozofijskom poimanju odnosa cjeline i pojedinačnosti te nezamjenjivosti smislene i orijentacijske zadaće filozofije u utjelovljenosti ovdje-i-sada s istovremenom upućenošću na »kako?« usmjerenja razvoja, piše Marijan Krivak u članku pod naslovom »Filozofija otpora – ovdje i sada«, podsjećajući na integrativnu funkciju kritičke svijesti koja u povijesnom odmaku mora pokazati djelatnu usmjerenost prema budućnosti, ali bez zaborava prošlosti, kako ne bi došlo do ponavljanja pogrešaka. Jedan poseban vid razračunavanja s prošlošću predmet je rada naslova »Svako zlo za neko dobro«, u kojemu Ivo Džinić analizira Simmelov pozitivan pristup ratu. Ova analiza donosi zaključak kako Simmelov pokušaj nije u vrednovanju ili osudi rata niti čak u pokušaju predstavljanja rata kao manjeg zla, nego kao općeg zla koje služi za neko dobro.

Na temelju kritika upućenih metafizičkoj zadanosti na kojoj su filozofi sve do novovjekovne filozofije bili skloni graditi dovršene filozofijske sustave, mogla bi se izroditi sumnja kako Veljak pripada onoj struji mišljenja koju se naziva postmodernizmom ili poststrukturalizmom. Međutim, Veljak je kritičan spram pokušaja postmodernizma, o čemu je više pisao u poglavlju knjige *Raspuća epohe* (1990.), naslovljenom »Postmoderna i po-

vijest«, a pregled kojega je kao doprinos ovom izdanju sastavio Luka Domjanović, pod naslovom »Veljak i kritika postmodernizma«.

»Dakle, dvije su razine, odnosno dva su područja kritike koja se upućuje postmodernizmu. Jedna je praktička i odnosi se na ono što u postmodernizmu nalazimo kao praktičku rezignaciju, razočaranje, pasivizam, odbacivanje humanizma i nepovijesnost. Druga je teorijska i odnosi se na ono što u postmodernizmu nalazimo kao – bilo da sami postmodernisti to ističu s ponosom ili smatraju neutemeljenim optužbama – fragmentarnost, epistemološki neuhvatljivost i neutemeljivost, relativizam i skepticizam ili čak nihilizam.« (Str. 301.)

Praktičko neprihvatanje zatečenog stanja svodi se na dva temeljna izvora, »fight or flight«, pri čemu, prema Veljakovoj kritici, postmodernizam izabire put potonjeg principa, odnosno odustajanje od angažmana, što je evidentno u teorijskim opravdanjima »raspada velikih naracija«, o čemu piše Jean-François Lyotard u *Postmodernom stanju* (usp. str. 303). Posljedično, takva rezignacija kao nemoguć implicira nepromjenjivost, (za)danost, suvremenost i pseudo-mnoštvenost metafizika. U takvu poimanju nema mjesta kritičkom preispitivanju koje je, po Veljakovu mišljenju [»Gramsci u postmodernim vremenima«, u: *Raspuća epohe*] bitno obilježje filozofije po tome što filozofijsko mišljenje »ništa ne prihvaća kao gotovo i dano [Veljak, »Gramsci u postmodernim vremenima«, str. 162]« (str. 304). Da bi mišljenje bilo filozofijsko ono mora biti nesputano intelektualnom modom vremena, a u još većoj mjeri »političkim ili društvenim tokovima nekog određenog povijesnog trenutka [Veljak, »Gramsci u postmodernim vremenima«, str. 163]« (str. 304). Time je na primjeru odnosa metafizike i relativizma postmodernizma ilustrirana jedna »lažna alternativa«, u ovom slučaju jednako porobljavajućeg karaktera. Ujedno, »Ontologija prakse Lina Veljaka«, što je i naslov doprinosa Ivana Milenkovića, može se smatrati oksimoronom, ali mora se priznati kako je Veljakovo životno djelo odjelotvorenje tog oksimorona. Međutim, i takva ocjena može biti rezultat tek površnog zahvaćanja onoga što je ovdje na djelu, a što je Veljak eksplicitno obrazložio u *Uvodu u ontologiju* (2019.), pišući kako je umjesto definicije ontologije potrebna pojmovna mreža (usp. str. 362). Povratno uz relativizam postmodernizma kao lažnu alternativu metafizici vrijedi istaknuti kako je teorija neodvojiva od prakse čak i u stavu »mene teorija ne zanima«, jer očigledno je kako i taj stav sâm opet biva uspostavljen na nekakvom teorijskom shvaćanju koja je u podlozi takva suda. Ontologija prakse može se sažeto izraziti kao moć preobrazbe, a u tome je najprije sadržano poznavanje predmeta preobrazbe, koje je uvijek na još jednoj dubljoj razini sâm predmet spoznaje spoznavatelja, da bi se on

kao subjekt uopće mogao snagom uma domisliti mogućnosti preobrazbe.

Među brojnim se biografskim momentima na više mjesta u zborniku ističe i Veljakov angažman u borbi za prava čovjeka, pa još uže za prava žena te involviranost u međunarodnom mirovno-feminističkom pokretu *Žene u crnom*. Temelj za raspravu feminizma i rodnih teorija unutar Veljakove praktičke ontologije jest članak »Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici« objavljen u *Filozofskim istraživanjima* 2005. godine. Sama činjenica da takav članak postoji u opusu jednog ozbiljnog filozofa govori koliki je njegov otklon od onih tradicionalnih uzvišenih »filozofa« koji smatraju kako takve mundane stvari unižavaju metafizičku intelektualnu uzvišenost filozofije kojoj ona bezrezervno mora biti predana u svakom prostor-vremenu bez obzira na zbiljske okolnosti u kojima se nalazi, razvija i artikulira. Pišući o »Linu Veljaku – feminističkom filozofu i praktičaru«, usuprot takvoj predrasudi koju pronose, Veljakovom riječju, *ljepodusi* »koji izbjegavaju neugodne teme [Lino Veljak, »Tipologija kritike praxisa«, u: *Aspekti praxisa*, 2015, str. 56], Ana Maskalan ističe stav kako se filozofija mora »kontaminirati ovozemaljskim blatom« (str. 94). Na tom terenu Veljak razvija promišljanje ontologijskog pitanja esencijalizma, posebice u esenciji čovjeka, pa onda još u esenciji muškarca, esenciji žene, itd., zaključujući da se takvim partikulariziranjem i neprimjerenim kotvljenjem značenja što svako egzistentno jesuće koje živi neku od ovih uloga ima biti iz već opasne i grešne onto-teo-kozmo-antropologije. Ni ovdje Veljak ne ostaje jednosmjernan, jednodimenzionalan te izbjegava svaku moguću pristranost, pa si ne dopušta ni misaono svrstavanje (zatvaranje) u anti-tradicionalističke zanesenjake, nego opet prokazuje jednu lažnu alternativu koja vrebava u smjeni paradigmi, a ovoga puta u obličju (krivo)radikalnog feminizma.

Na moguće pitanje »zašto?« se takvi narativi, sadržajno suprotstavljeni, poimaju kao lažne alternative, a ne kao stvarne mijene kakvima se prodaju, među ostalima, odgovara i Željko Pavić člankom »'Na svoju sliku i priliku ga stvori'«, o dometima »odslike« u teoriji odraza Lina Veljaka. Riječ je o članku koji jasno razgraničuje zoologistički antropologizam (koji je ispod razine filozofijske antropologije Maxa Schelera, Helmutha Plessnera i Arnolda Gehlena), koji čovjeka svodi na podražaj i odraz okoliša, od transcendiranja okoliša u refleksivnosti, djelatnosti i kulturu. I upravo iz tog teorijskog okvira proizlazi Pavićevo zapažanje, koje istovremeno reflektira o metafizičkim utvarama, teoriji odraza i lažnim alternativama.

»*Podudarnost* misli i predmeta gora je od one u skola-
lastičko-neskolastičkoj shemi poimanja istine kao
adequatio: dok se ta podudarnost kod skolastičkog
subjekta (koji također nije nikakav subjekt) događa
kao kod Hegela u 'glavi' spoznavajućeg subjekta,
podudarnost u teoriji odraza događa se izvan su-
bjekta, kao kod Hegela, 'iza leda svijesti', te – kao
i sama proizvedena takvom praksom – ne može us-
postaviti nikakav tijek samokretanja kroz zbilju i u
tom tijeku konstituirati (bilo teorijski ili praktički) i
zbilju i samu sebe, tako da je tu potpuno besmisleno
(i štoviše, nemoguće) govoriti o nekakvom 'subjek-
tu povijesti'« (Str. 255.)

Kada se istina uzdigne u odnosu na djeluju-
ćeg subjekta, događaju se takve društveno
katastrofalne, a logički paradoksalne situacije
koje nose kvantitativni rast umjesto kvalitativ-
ne mijene. Kritiku motriteljskom odražavanju
zbilje bez praktičke dimenzije upućuje i Jo-
sip Oslić člankom »'Falibilizam'«, u kojemu
se »kritičkom racionalizmu« Hansa Alberta
približava »iz motrišta Gadamerove filozof-
ske hermeneutike i Veljakove kritike 'teorije
odraza'«. Ovdje se na racionalizam s *nomolo-*
loškom metodologijom izgrađenom po uzoru
na prirodne znanosti gleda iz pozicije historij-
sko-hermeneutičkih znanosti s koje se uviđa
kako se zbilja mora utemeljivati, a ne pretpo-
stavljati, jer osim što je pretpostavljanje zbilje
za čovjeka besmisleno, ono je tek pseudo-sa-
moutemeljeno po tome što implicira pokušaj
mišljenja svoje sveukupnosti onkraj čovjeka
kao dijela svijeta. Nadalje, sa stajališta Ve-
ljakove kritike teorije odraza, Albertov raci-
onalizam ne odnosi se kritički spram zbilje,
nego spram spoznaje te zbilje, koja se zbilji
ne može suprotstaviti, dok zastajanje na tome
čini čovjeka tek motriteljem, a ne prepoznaje
njegovu sebestvaralaštvo kroz su-stvaralaštvo
svijeta.

Konačno, vrijednost ovog zbornika ogleda se
i u njegovoj provokativnosti, koja je u ovom
sažetom prikazu radova tek ocrtana, a s ob-
zirom na to da se radi o knjiškoj publikaciji
još se vrjednijim može smatrati njegov pro-
vokativni doseg, u pogledu promišljanja na
koje će čitateljstvo biti potaknuto. Tako se,
primjerice, uz teoriju odraza može pitati: pru-
ža li ona temelje s kojih bi bilo moguće kriti-
zirati velikane filozofije poput Georga Wilhel-
ma Friedricha Hegela i njegovo oduševljenje
Napoleonom kao dušom svijeta – kao jašućim
svjetskim duhom? Filozofska zajednica, kao
i vjerske i seicjentističke zajednice, sklona je
ikoniziranju na temelju uvjerenja da se zbilja
mora pretpostavljati, a ne kritički utemeljiva-
ti. »O religiji, filozofiji i znanosti« saznaje se
iz rada Behije Durmišević. Uz to, osim što
se za čovjeka svaka pretpostavljenost zbilje
pokazuje besmislenom i tek pseudo-utemelje-
nom jer želi misliti svoju sveukupnost onkraj
čovjeka, ona ne samo da nije praktička nego je
jedna teorijsko-teorijska predaja utemeljena u
čovjekovoj historičnosti i svojstvenim mu po-

gledima na svijet. Ipak, kritika metafizičkog
zanesenjaštva ne prolazi sama bez kritike, ne
bi li ju se spriječilo da isplete jednu novu, sa-
me-sebe-nesvjesnu metafizičku mrežu. Tako
se uz rad Aleksandre Golubović, naslova
»Prilog rasvjetljavanju pojma vjere kod Kier-
kegarda i Jaspersa« uz temu Kierkegardova
suprotstavljanja Hegelovoj sistematizaciji fi-
lozofije, u kojoj se čovjek gradi kroz stadije:
estet – etičar – religijski čovjek, pri čemu sama
izgradnja počiva na izboru, može priupitati:
ne radi li se baš uvijek o čovjeku kao etičaru,
utoliko ukoliko polazi od vrijednosnog suda?
I upravo na tom tragu praktička ontologija
podriva i u filozofiju politike u njenom povi-
jesnom smislu, a kojom se opravdano kritički
može baviti i danas, kada uviđa kako postoji
arbitar (ili udružanje njih) sustava vrijednosti,
koji je sposoban stvoriti takvu metafizičku
utvaru kakvu povijesno-filozofijske analize
vide u Aristotelovoj definiciji čovjeka, koja se
s ovog stajališta može smatrati redukcionistič-
kom. Kako podsjeća Zoran Dimić u radu pod
naslovom »Čovek kao politikon zōon: reduk-
cionistička apsolutizacija ili emancipatorski
proboj«, ta definicija isključuje žene, robove,
djecu, seljake, strance i barbare te sve one koji
nisu slobodni muškarci, participatori u politič-
kom životu – a to ne obuhvaća puninu pojavn-
osti čovjeka te utoliko ni sâm pojam čovjeka.
Zato i je moguće shvaćanje prema kojemu vri-
jedi »čovjek = Grk«. Međutim, ovdje se mora
moći uvidjeti intencionalnost definikatora ili,
po Dimićevoj kritici, svako moguće definira-
nje čovjeka mora polaziti iz proboja baze *bio-*
sa i njenog smjenjivanja osnovom u *logosu*,
kako bi se dospjelo do shvaćanja čovjeka kao
jesučeg koje ima *logos* (ne tek *fone*); a iz *lo-*
gosa još dalje kao jesučeg koje ima *proairēsis*
(slobodno odlučivanje) u mogućnosti *krīsis*a
(raspravljanja) o stvarima od privatne i javne
korisnosti i pravednosti, razlučeno od štetno-
sti i nepravednosti. Vesna Stanković Pejnović
u radu »Filozofija prakse i identitet u promi-
šljanju Lina Veljaka« podsjeća na pluralnost
i promjenjivost identiteta koji se nalazi u in-
terakciji osobnog s društvenim kontekstom,
a predstavlja se u javnoj sferi koja je utoliko
odlučujuća za samo-određenje. Društvena po-
vezanost kao *condicio sine qua non* postajanja
(slobodnim) čovjekom tema je rada Luke
Bogdanića, naslova »O mogućnostima oslo-
bođenja čovjeka u djelu Antonija Gramscija«. Ovdje
autor ističe kako se individualnost čov-
jeka događa na političkome planu na kojemu
se on voljnim odlukama s društvenim impli-
kacijama, transformacijama i rukovođenjem
drugim ljudima realizira u svojoj čovječnosti i
u svojoj ljudskoj prirodi. A relevantnost veze:
društvo – ekonomija – politika – ontologija,
tumači Alpar Lošonc radom »Kritika eko-
nomije kao ontologija«. Slobodan Sadžakov

u radu »Umijeće uspravnog hoda« također otvara ekonomsko-političko pitanje, odnosno pitanje o realnoj mogućnosti prekida s dominacijom logike kapitala tamo gdje se ona još nije razvila do svojih krajnjih posljedica, ma koliko one destruktivne bile (ekološke i druge). Ovdje »uspravn hod« služi kao metafora uljuđenosti koja je pred izazovom pada u nazadni barbarizam, kao mogućom posljedicom spomenute destruktivnosti upravljačkog modela koji partikularni interes podiže na razinu općeg. Ankica Čakardić člankom »Socijalni izvori fašizma: analiza Clare Zetkin« razrješava terminološku zbrku oko pojma »fašizam«, oko kojega postoji sklonost pripisivanja brojnih mu konotacija te pomoću primjera Clare Zetkin demistificira samoprolamiranje fašista socijalistima. Iz ovih se primjera fašizam jasno očituje kao »izraz propadanja i raspadanja kapitalističke ekonomije, i kao simptom raspada buržoaske države« (str. 483).

Mnoštvo je pitanja otvoreno radovima ovog zbornika, brojnost kojih se podudara s brojem mogućih identiteta i smjerova čovjekova sebe-stvarajućeg ostvarenja, od kojih niti jedan ne opravdava esencijalizam u antropo-kulturološkom smislu, prema kojemu jesuća imaju hipostaziranu i nepromjenjivu bit (usp. str. 409–410), a na čemu se gradi hijerarhija rasa, vrsta, klasa, nacija, partija, itd., a sve samih metafizičkih utvara, kao što to ističe Hrvoje Jurić u radu naslova »Čiribiribela: metafizika, kultura i politika identiteta«. Jedan osvrt »O agnosticizmu, vjeri, nevjeri i sličnim uzaludnostima«, prilog je Željka Senkovića, u kojemu ističe kako su moderna religijska pitanja rasprave o društveno-političkim temama (ekologija, demografija, politika, seksualnost, itd.) (usp. str. 318) te da pojam »sekularno« nema protureligijsko značenje. Komentirajući krizu tolerancije koja je po ovim pitanjima danas prisutna, autor podsjeća na povijesni primjer predmoderne vjerske tolerancije ozbiljene u Rimskom carstvu te takvu vjersku toleranciju postavlja kao moguću paradigmu, nasuprot koje je abrahamska nesnošljivost kulminirala u fanatičnom zatvaranju posljednje atenske škole 529. godine, jer filozofija je »povijesno najvažnija pronositeljica pluralizma« (str. 319). Marko Kos u tekstu »Svako vrijeme ima svoje izazove«, na primjeru »percepcije koronavirusa i njemu pratećih mjera«, demonstrira primjenjivost Veljakova pojma antitetičke solidarnosti, kojim se izražava interesna povezanost dvije u nekom sukobu naizgled suprotstavljene strane. Na tragu teksta Pavla Žitka, »O neizbježnosti aporije i nužnosti kontroverzije«, o slojevitosti ovdje iznesenih kritika može se reći kako ona prožima sfere od poststrukturalističkih pokušaja izmicanja svakoj diskurzivnoj zatvorenosti, do povijesno unutraške odbacivanja metafizi-

zike, a u kojoj se raspoznaje i kritika suvremene znanstvene disciplinarne specijalizacije i inherentnog joj specizma. Ne nedostaje tako ni kritika tendencije instrumentaliziranja čovjekova uma koja je čvrsto vezana s trendom znanstveno-intelektualne društvene neangažiranosti umjesto koje sve uočljivijim biva fenomen uljužukanosti intelektualaca u disciplinarno-dogmatske mikrosvijetove ekspertize. Podsjećajući na dramu *R.U.R.* češkog pisca Karel Čapeka, Damir Smiljanić člankom »*Homo ex machina*« otkriva moguću opasnost još jedne lažne alternative, u anticipacijsko-transhumanističkoj ideji »novog čovjeka«.

Uz temu rada »O moći i nemoći obrazovanja«, Tomislav Krznar pita se ima li ono neke veze s time što se, u Veljakovu shvaćanju, nalazi »u temelju svakog praktičkog postupanja« (str. 526). U obrazovanju prevladava model koji um svodi na razum, na prihvaćanje dogme jedne istine, a Veljakovo shvaćanje obrazovanja, kao uopće pojave filozofije u antici te kasnije prosvjetiteljstva, ogleda se u kritičkom odbacivanju »zdrazovorazumskih« istina i prihvaćanju toga da možda uopće ne postoji jedna istina te da se razmjena znanja zasniva na dijalogu, umjesto na monološkim predajama. Prijenos gotovih formulacija čini od filozofskog obrazovanja praktičku filozofiju, filozofiju koja služi nekom drugom interesu od onog da se navlastito služi vlastitim umom i bude odista svoj, u praktičkoj svrsi filozofije (usp. str. 535–536). Zaključno uz ovaj prikaz, no nipošto u smislu stavljanja točke na sve moguće rasprave koje su u njemu otvorene, vrijedi se sjetiti onoga što je Lino Veljak napisao u »Petrićevom monizmu« (1999.), a što Predrag Finci izdvaja u članku »Nasuprot dogmi« Sloboda ili

»... filozofija započinje [...] iskorakom mišljenja iz sveopćeg suglasja.« (Str. 58.)

Bernard Špoljarić

Damir Barbarić

Iz radionice duha

Matica hrvatska, Zagreb 2021.

Knjiga *Iz radionice duha* autora Damira Barbarića, sabire radove većim dijelom objavljene u domaćim i inozemnim časopisima te